

*А.Л. Сяліцкі,
выкладчык УА “Мінскі дзяржаўны тэхналагічны каледж”*

ТОПАС “СВЕТ БЯЗМЕЖНЫ, МОЙ ДОМ” У ТВОРЧАСЦІ ЯКУБА КОЛАСА

Кожная гісторыка-культурная эпоха мае сваю спецыфіку таго, што Э. Фром называў “чалавечай сітуацыяй”. Час заўсёды патрабуе ад асобы і соцыуму адпаведнага адказу на яго выклік.

Мяжа XIX-XX стст. для беларускай культуры была перыядам нацыянальнага адраджэння. Менавіта ў гэты час ішоў надзвычай актыўны, напружаны працэс засваення ўласных і замежных культурных традыцый, вызначэння прыярытэтных напрамкаў духоўнага, сацыяльнага, палітычнага развіцця нацыі. Выклік часу патрабаваў ад беларускіх пасіянарыяў выразна акрэсленай грамадзянскай пазіцыі, праграмнасці творчасці.

Вялікую ролю ў працэсе станаўлення нацыянальнага духу адыграла мастацтва “жывога” слова – літаратура, паэзія. Ё.В. Гётэ адзначаў, што “паэзія мацней за ўсё ўздзейнічае ў эпоху зачынанняў, калі культура яшчэ не аформілася ці калі ледзь утварылася, а таксама пры новых зрухах у культуры, пры засваенні іншай культуры” [2, с. 473]. Слова, денататны сімвал, ляжыць у аснове рэпрэзентатыўнай сімволікі – выяўленчай, музычнай. Менавіта на яго аснове крышталізуецца Ідэя, якая робіць адухоўленай усялякую творчасць.

Фенаменальнай з’явай у культуры нацыянальнага адраджэння сталі творы Я. Коласа. Многія сэнсавыя інтэнцыі яго літаратурнай спадчыны можна па праве лічыць агульнакультурнымі топасамі. Маштабнасць і глыбіня канцэптасферы твораў Я. Коласа ахоплівае не толькі ўласна аўтарскі светапогляд, але і шмат у чым адлюстроўвае карціну свету беларусаў. Цесна звязаная з традыцыйнай культурай каляндарна-земляробчага тыпу, творчасць Я. Коласа вызначаецца арыентацыяй на каштоўнасную трактоўку быцця, зваротам да прадметнага асяроддзя (феномена), да кола анталагічных пытанняў, сцверджаннем еднасці этычнага і эстэтычнага ідэалаў у форме характава, у духу халістычнага народнага светапогляду.

Парадыгмальнай для творчасці Я. Коласа з’яўляецца тэма “чалавек і свет”. Многія ягоныя творы, праявічныя і вершаваныя, поўныя прыкладаў гарманічнага суіснавання прыроды і чалавека [3-5]. Адметным у гэтых апісаннях з’яўляецца тое, што прырода разглядаецца не проста як факт, месца дзеяння, а як адухоўленая існасць, блізкая і родная чалавеку, як

неабходная ўмова дасканалай карціны быцця. Пластычна выразная, вобразная мова коласаўскіх тэкстаў малое свет у ягонай бясконцай разнастайнасці. Талент творцы, ягоная чуласць да прыроднай “душы” надае пейзажным вобразам касмічныя маштабы. Прырода паўстае ў іх як адвечная творчая сіла, энергія якой пульсуе ў кожным элеменце універсуму, у тым ліку – і ў чалавеку. Суцэльнасць творчага працэсу ў Сусвеце, разуменне якой з неабходнасцю вымагала патрэбы ў перманентным, несупынным абнаўленні формаў грамадскай жыццядзейнасці, сцвярджалася не толькі ў мастацкай, але і ў філасофскай думцы беларускага адраджэння [1].

Па сутнасці, коласаўскія адносіны да прыроднага універсуму, разуменне ім месца чалавека ў Сусвеце па-філасофску ёмка выказаны ў заключным радку паэтычнай прадмовы да “Казак жыцця” (1921): “Свет бязмежны, мой дом” [5, с. 104]. Гэтае выказванне можна лічыць топасам у беларускай мастацкай культуры, характэрнай рысай якой з’яўляецца бачанне ў прыродзе эталона чалавечага быцця.

Прырода і чалавек у беларускай культуры заўсёды выступалі як арганічнае цэлае. Ужо ў беларускіх міфах і фальклоры закладваліся асновы разумення прыроднага свету як сінтэтычнага этыка-эстэтычнага ідэалу. Рысы фальклорнага ўспрыняцця прыроднага свету можна ўбачыць у “Слове пра паход Ігаравы” (XII ст.). Прырода ў “Слове” ўспрымаецца не як алегорыя ці сімвал, а як адухоўленая існасць, здольная да суперажывання з чалавекам [8, с. 25].

У творчасці вядомага беларускага культурнага дзеяча XII ст. Кірылы Тураўскага прыродныя вобразы хоць і носяць алегарычны характар, але, між тым, вылучаюцца яркасцю і пластычнай выразнасцю, успрымаюцца як самадастатковыя: “Днесь весна красуеця, оживляющи земное естество, и бурнии ветри тихо повевающее плод гобзуют, и земля семена питеющи [питающи] зеленую траву ражает <...> Ныне новоражаемии агньци и унци быстро путь перуше скачут и скоро к матерем възвращьшеся веселятся<...> Ныне древа леторасли испущают и цветы благоухания процвитают, и сеи уже оград сладку подает воню” [7, с. 335]. У прыведзеным урыўку прырода, пад уздзеяннем Боскай дабрыні, набывае рысы дасканаласці, становіцца ўвасабленнем ідэі “зямнога раю”. Структурныя прынцыпы фальклорнага паралелізму выводзяць ідэю дасканалення за межы дыдактызму на прасторы эстэтыка-філасофскага абагульнення.

М. Гусоўскі ў паэме “Песня пра зубра” (1523) адмаўляецца ад міфалагізацыі і ідэалізацыі і пераходзіць да эстэтызацыі гістарычнай рэальнасці - Вітаўта і ўмацаванай ім дзяржавы, вобраз якой ужо ўспрымаецца як вобраз Бацькаўшчыны, а прырода ўжо становіцца “нашай”, роднай. М.

Гусоўскі ці не першы ў Еўропе стварыў паэтычны вобраз рэальнай прыроды, ідучы ад фальклорнай традыцыі. Нельга таксама пакінуць без увагі ўласцівы рэнесанснаму светапогляду высокі ўзровень суб'ектывісцкі-лірычнага перажывання, энергіяй якога ў паэме сфарміраваны эмацыянальна і сацыяльна значны фрэйм “край” – гістарычны вобраз роднай зямлі, адэму на скрыжаванні імперскіх інтарэсаў Захаду і Усходу. Невыпадкова, што карціны роднай прыроды, апісанья ў творы, адметныя сваёй жыццёвасцю, рэалістычнасцю, пластычнай выразнасцю [8, с. 75].

У XVII-XVIII стст., нягледзячы на стылявыя ўмоўнасці барока і ракако, у беларускай мастацкай культуры дастаткова выразна прасочваецца ўвага творцаў да адлюстравання навакольнага свету (А. Тарасевіч, С. Полацкі і інш.). Паэтычныя апісанні пораў года, створаныя С. Полацкім у вершы “Пра чатыры поры году” [9, с. 440], маюць шмат агульнага з гравюрамі А. Тарасевіча да кнігі “Малітвы і службы Маці Боскай Марыі...” (“Rosarium et Officium V. Mariae Virginus...”) (1672-1677), на 12 з якіх паказаны сяляне, якія ўзорваюць зямлю, сеюць увосень, а летам стрыгуць авец, занятыя на касьбе. С. Полацкі, у адпаведнасці з паэтыкай барока, адыходзіць ад рэнесанснага рэалістычнага пейзажу і вяртаецца да эмблематычнай умоўнасці, але яго алегорыі вылучаюцца дакладнасцю канкрэтных назіранняў над жыццём, трапнасцю характарыстык. Сюжэтная дынаміка прасякнута матывамі медытацыі пра незваротны рух прыроднага часу. Карціны прыроднага і чалавечага быцця ў гравюрах А. Тарасевіча зліваюцца ў цэласны вобраз, які набывае шырокае, эпічнае гучанне. Адметнай рысай абодвух творцаў з’яўляецца арыентацыя на дзейсны візаж, жыццёвую дакладнасць апісанняў, пластычную выразнасць вобразаў, імкненне да паяднання прыроднага і чалавечага светаў у вобразе дасканаллага быцця.

У XIX стагоддзі ў беларускім мастацтве пейзаж складваецца як самастойны жанр. Характэрнае для беларускай традыцыйнай народнай культуры ўспрыняцце рэальнага свету як прасторы, у межах якой здзяйсняецца станаўленне асобы, любоў да “роднага кута”, абумовіла больш “зямны” характар вядучых мастацкіх напрамкаў таго часу. У класіцыстычных і рамантычных пейзажах (А. Міцкевіч, І. Хруцкі, В. Дмахоўскі, А. Гараўскі і інш.) часцей за ўсё адлюстроўвалася характава роднай беларускай прыроды, якая ўспрымалася як эталон дасканаллага быцця.

У XX ст. творчасць Я. Коласа выступіла свайго роду квінтэсэнцыяй нацыянальнага духу, нацыянальнага светапогляду. Прырода для Я. Коласа – гэта бясконцы універсум, бязмежны ў сваёй разнастайнасці і мудрасці. І паэт адчувае сваю з нім арганічную знітаванаць, сцвярждаючы, што ўвесь гэты бясконцы свет – яго дом. У вершы “Мой дом” (1939), які сэнсава працягвае

думку з прадмовы да кнігі “Казкі жыцця”, Я. Колас стварае цэласную карціну дасканалага быцця, у якой зноў прыродзе надаецца функцыя этыка-эстэтычнага ідэалу:

Між ніў дарожкаю сляпою
Іду я мернаю ступою
І разглядаюся кругом.
Пад ясна-сіняю страхою
Чыеюсь дбалую рукою
Збудован мне прасторны дом [6, с. 127].

Кожны радок гэтага верша не толькі па-мастацку выразны, але і захоўвае надзвычай сэнсаваёмкія інтэнцыі аўтарскага мыслення. Вобраз нівы з’яўляецца ў беларускім мастацтве архетыпным, фрэймам, які адлюстроўвае ўспрыняцце свету прыроды як з’явы бязмежнай, у якой схаваныя крыніцы адвечнай вітальнай энергіі. “Сляпая” дарожка – шлях чалавека ў гэтым шырокім прасторы жыцця з мінулага ў будучыню. Ідэальная форма руху ў будучыню – рух “мернаю ступою”, з сузіраннем і адчуваннем суразмернасці быцця ўласнага і прыроднага. Свет рэальнага, зямнога жыцця шырокі, яго прастора распасціраецца ва ўсе бакі, як галіны Сусветнага дрэва, вобраз якога ў вершы можна ўбачыць у апісаннях дубоў, што “ў высі неба мкнуць узлёты,/ Сукі раскінуўшы вакол”. Жывое Дрэва звязвае ў адно ўсе ўзроўні быцця: неба - “ясна-сіняю страху”, зямлю, чалавека. Прырода для паэта – гэта, як адзначалася вышэй, дом, будова якога мае ўласцівасць дасканаласці, гарманічнай арганізаванасці. Гэтая думка творцы быццам апярэджвае ў метафарычнай форме дасягненні сучаснай навукі, якая схіляецца да думкі, што ў структуры светабудовы захоўваюцца віртуальныя станы рэчаў, якія, як ідэальныя мадэлі, вызначаюць усю разнастайнасць праяваў рэчыўнай рэальнасці. Прырода для паэта – гэта крыніца “мудрасці бязмоўнай”, “спрадвечная пячаць” якой бачна ў кожнай праяве рэчаіснасці, што надае кожнаму феномену рэчыўнага свету самакаштоўны анталагічны статус і ў структуры светабудовы, і ў свядомасці чалавека адначасова. Феномены, арганізаваныя манадным чынам, змяшчаюць у сабе “цэлы свет жыцця”:

Утульна ў ім, дабра ў ім поўна,
І ўсюды мудрасці бязмоўнай
Відна спрадвечная пячаць <...>
Унь там рачулка срэбрам літым
Бязыць па жолабе размытым
І цэлы свет жыцця нясе [6, с. 127].

Відавочна, што менавіта ў такім накірунку рухаецца аўтарская думка: ад цэлага – да адзінкавага, якое само з’яўляецца цэлым, валодае рысамі дасканаласці, самакаштоўнай значнасці. А ад адзінкавага – зноў да цэлага,

прыроды, як да сінтэтычнага вобразу гарманічнага быцця ўсіх элементаў светабудовы. Гэта сусветнае адзінства паўстае ў Коласа з'явай надзвычай рухомай, багатай, разнастайнай:

Як многа волі і разгону!
Як многа песень, шуму, звону,
Дзе ні паслухай, ні зірні! [6, с. 128]

Між тым кожны “голас” у гэтай сусветнай “музыцы нябёсаў” валодае сваёй унікальнай адметнасцю:

Свае тут звычаі, законы,
У кожнай песні свае тоны
І свой адбітак глыбіні [6, с. 128].

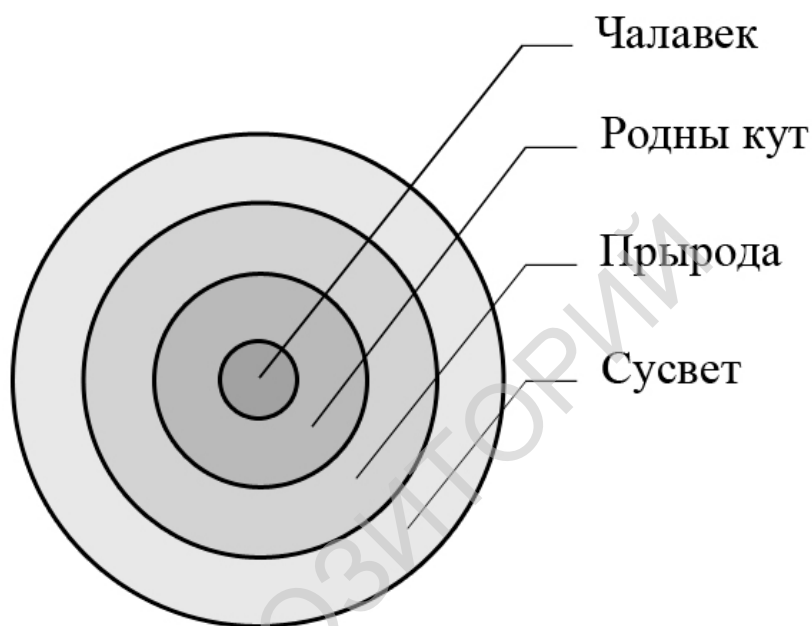
Для паэта песня, якую пяе прырода, становіцца метафарай уласнай творчасці. Маючы сваёй крыніцай невычэрпны свет рэчыўнай рэальнасці, творчая энергія паэта, гэтая “песня жывая”, ідучы з глыбіняў душы, “у дружны тон адзін спявае,/ І з гэтым небам і зямлёй”. Праз творчае здзяйсненне ў рэальнасці паэт дасягае пачуцця гармоніі з навакольным светам і адчування завершанасці, паўнаты быцця:

Іду я, дом свой аглядаю,
Ды сам з сабою разважаю,
А на душы такі спакой!
І песня нейкая жывая
У дружны тон адзін спявае
І з гэтым небам і зямлёй [6, с. 127-128].

Адлюстраваная Я. Коласам ў форме вытанчанага лірычнага перажывання гармонія прыроды і чалавека па сваёй сіле і універсальным характары нагадвае піфагарэйскую “музыку нябёсаў”. Для Я. Коласа свет прыродны – гэта агульны дом чалавецтва. “Родны кут”, “мілы” сэрцу таго, хто ў ім нарадзіўся, – мікраманада, якая выступае арганічнай часткай макрамананды – прыроды, Сусвету. Гэтая пульсацыя – ад агульнага да адзінкавага і наадварот, якая адчуваецца ў шматлікіх творах Я. Коласа, складае своеасаблівую мадэль свету, у многім характэрную для беларускай ментальнасці ўвогуле (рысунак).

Як кожная акружнасць у дадзенай мадэлі – гэта бясконцае мноства кропак, так і кожны элемент светабудовы валодае якасцю бясконцасці, мае структурную завершанасць (і гэтымі ўласцівасцямі тоесны кожнаму іншаму) і адначасова выступае арганічнай часткай больш складана арганізаванай сістэмы. Адчуваецца, што ў гэтай пабудаванай манадным чынам сістэме светабудовы эманация энергіі ідзе ад Зямлі ў бязмежныя прасторы Сусвету. Можна ўгадаць словы аднаго з герояў фільма А. Таркоўскага “Салярыс” (1972): “Нам не патрэбны Космас. Мы імкнемся пашырыць Зямлю да яго

межаў”. Гэтак жа бачна, што зыходным пунктам у дадзенай сістэме з’яўляецца чалавечае “Я”, адносна якога пабудаваныя і ўсе астатнія іерархічныя ўзроўні. Няма “быцця ўвогуле”, ёсць “быццё для нас”. Толькі тады яно – рэальнае, наяўнае, толькі тады яно мае сэнс і мэту. У творах Я. Коласа ва ўсіх прыродаапісальных карцінах высвечваецца “чалавекатворчы фокус”, у якім сканцэнтраваны думкі і перажыванні асобы, якая адчувае непарыўную знітанасць сваёй экзістэнцыі з быццём касмічным. Пры гэтым Сусвет паўстае як *блізкі, роднасны, мілы* чалавеку.

Рысунак – Своеасаблівая мадэль свету

Праблема ізаляцыянізму, адказу чалавека ад “радасці існавання” – адна з найбольш вострых праблем у сучаснай крызіснай сітуацыі. Я. Колас у сваёй творчасці чалавеку “чужому” супрацьпаставіў вопыт свайго народа – вопыт перажывання і асэнсавання пачуцця роднасці і замілавання да Бацькаўшчыны, да самых першых праяў жыцця. Менавіта на такім духоўным грунце прыблізна ў гэты час фарміравалася універсальная этыка А. Швэйцара.

ЛІТАРАТУРА

1. Абдзіраловіч, І. Адвечным шляхам: Дасьледзіны беларускага сьветапогляду / І. Абдзіраловіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 44 с.
2. Гёте, И.В. Избранные произведения / И.В. Гёте / Пред. и сост. Б.П. Мицкевича. – Минск : Изд-во БГУ, 1977. – 480 с.
3. Колас, Я. На росстанях / Якуб Колас. – Мінск : Дзяржаўнае вучэбна-педагагічнае выдавецтва Міністэрства Асветы БССР, 1958. – 700 с.
4. Колас, Я. Новая зямля / Якуб Колас. – Мінск : Народная асвета, 1975. – 336 с.
5. Колас, Я. Песні жальбы; Казкі жыцця / Якуб Колас. – Мінск : Маст. літ., 2007. – 230 с.
6. Колас, Я. Родныя вобразы: Вершы / Якуб Колас; уклад. і прад. В. Бечыка. – Мінск : Юнацтва, 1982. – 191 с.
7. Мельнікаў, А.А. Кірыл, епіскап Тураўскі: Жыццё. Спадчына. Светапогляд / А.А. Мельнікаў. – Мінск : Беларуская навука, 1997. – 462 с.
8. Слова пра паход Ігаравы: Паэма. Гусоўскі, М. Песня пра зубра: Паэма / уклад. В.В. Кушнярэвіч. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 188 с.
9. Старажытная беларуская літаратура: зборнік / уклад. Л.С. Курбека, У.А. Марук. – Мінск : Юнацтва, 2002. – 509 с.

SUMMARY

In article the maintenance of philosophical potential of the topos “the world boundless, my house”, characteristic for the Belarus art reveals. Influence of a semantic kernel of the topos on formation of a national picture of the world in which the organic unity of the natural and human worlds acted for a long time as image of perfect life is marked. J.Kolas's poetry is considered as one of outstanding examples of an embodiment national conceptosfera in individual art creativity. On the basis of the analysis of works of art the conclusion about philosophical relevancy of the topos “the world boundless, my house” in formation of an anthroponatural paradigm in modern development of a civilisation becomes.